

IMPACT FACTOR
4.22

ISSN 2229-4406

UGC Approved International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XV, Vol. XIII
Year - VIII (Half Yearly)
Sept. 2017 To Feb. 2018

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 9503814000
9637935252 / 7276301000

Website

www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (MS)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head,
Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College,
Latur, Dist. Latur. (M.S.)India.

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Suhas Avhad
Chairman, BOS in Economics,
S. P. Pune University
Pune, Dist. Pune (M.S.)

Dr. E. Siva Nagi Reddy
Director, National Institute
of Hospitality & Tourism Management,
Hyderabad (A.P.)

Dr. Yu Takamine
Professor, Faculty of Law & Letters,
University of Ryukyus,
Okinawa, (Japan).

Dr. Sadanand H. Gone
Principal, Ujwal Gramin
Mahavidyalaya, Ghonsi,
Dist. Latur. (M.S.)

Dr. D. Raja Reddy
Chairman, International Neuro Surgery
Association,
Banjara Hill, Hayderabad (A.P.)

Dr. A. H. Jamadar
Chairman, BOS Hindi, SRTMUN &
Head, Dept. of Hindi, BKD
College, Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Shaikh Moinoddin G.
Dept. of Commerce,
Lal Bahadur Shastri College,
Dharmabad, Dist. Nanded (M. S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. N. G. Mali
Head, Dept. of Geography,
M. B. College,
Latur, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Babasaheb M. Gore
Principal,
Smt. S.D.D.M. College
Latur, Dist. Latur (M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V.J. Vilegave
Head, Dept. of P.A.,
Shri. Guru Buddhiswami College,
Purna, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli. (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College, Nalegaon,
Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
Bhai Kishanrao Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur. (M.S.)

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	GST in India : Impact and Challenges Dr. D. S. Arjune	1
2	Talukawise Crop Productivity And Changes In Osmanabad District: A Geographical Study Dr. S. B. Ashture, Ramesh Bhure	5
3	Management of Ground Water Resource in Latur District Sachin Garje	11
4	Independence of India & the Problem of Berar Dr. A. N. Farpat	16
5	Water Resource and Agriculture Development in Omerga Taluka, Dist. Osmanabad K. H. Rajput, V.V. Khadke	23
6	नई सदी की कहानियाँ एक दौर डॉ. रविन्द्र बनसोडे	31
7	हिंदी और मराठी भाषा का शाब्दिक अंतःसंबंध डॉ. अशोक विश्वनाथ अंधारे	34
8	जगाच्या तुलनेत भारताची माहिती तंत्रज्ञानातील प्रगती रूपेश म. कुन्हेकर	37
9	मराठवाड्यातील कृषी विकास व रचनात्मक बदल डॉ. दयानंद शिंदे	42
10	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा समतावाद शिवाजी उगले	47
11	श्रीकांत देशमुख यांच्या बलिवंत कवितामधील कृषीजन समुहातील स्त्री जीवनाचा अभ्यास डॉ. एल. बी. घुमरे	53
12	बारोमास या कादंबरीतील भाषा सौंदर्य मुरलीधर जी. रेहपाडे	58

08

मराठवाड्यातील कृषी विकास व रचनात्मक बदल

डॉ. दयानंद शिंदे

अर्थशास्त्र विभाग
शंकरराव पाटील महाविद्यालय,
भूम, जि. उस्मानाबाद (महाराष्ट्र) भारत

Research Paper - Economics

प्रस्तावना :-

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारत सरकारने कृषी क्षेत्राचा विकास करण्याच्या उद्देशाने कृषी पुरक व्यवस्था घोरण. विकासात्मक कार्यक्रम, पंचवार्षिक योजना इत्यादी उपक्रम राबविले. कृषीभिमूख उपक्रम राबविल्यामुळे देशात सन १९६०-६५ नंतर हरित क्रांती झाली. यामुळे भारत अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वावलंबी झाला. यामध्ये सुधारित उपजाऊ नवीन संशोधीत वि-बियाणे, नवीन विकसित तंत्रज्ञान, शेती पुरक अवजारे विकसित झाले. पारंपारिक शेती ऐवजी आधुनिक पध्दतीने शेती करण्यात येऊ लागली. रासायनिक खते, किटक नाशक औषधे, मळणी यंत्र, ट्रॅक्टरच्या साहाय्याने शेती करण्यात येऊ लागली. आधुनिक यंत्र सामुग्री कृषी पुरक अवजारे इत्यादी विकसित कृषी साधन साधनेचा झपाट्याने वेग सुरु झाला.

मराठवाडा विभागाची अर्थव्यवस्था ही प्रामुख्याने कृषी क्षेत्रावर आधारित आहे. राज्याच्या एकूण लोकसंख्यापैकी १६.८४ टक्के लोकसंख्या मराठवाड्यात राहते. सन २०१०-११ च्या जनगणनेनुसार १.८७ कोटी लोकसंख्या मराठवाड्यात असून यापैकी ग्रामीण भागात ७६.३८ टक्के लोकसंख्या राहते त्यात ३१९.३३ लाख शेतकरी व २८८.३९ लाख शेतमजूर आहेत. कृषी क्षेत्र निसर्गाच्या लहरी बदलावर अवलंबून असल्याने सामान्य जनतेची आर्थिक व सामाजिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी कृषी व्यवस्था सुधारून कृषी विकास व रचनात्मक बदल घडवून आणणे आवश्यक आहे. सन १९९०

नंतर मुक्त अर्थव्यवस्थेचे भारताने घोरण स्वीकारले. त्यामुळे जागतीकरण, उदारिकरण, खाजगीकरण या नविन संकल्पना अस्तिचात आल्या. उदारिकरणामुळे कृषी क्षेत्रातील मालाची जगाच्या बाजारपेठेत आयात व निर्यात झपाट्याने वाढल्याने कृषी क्षेत्रावर उदारिकरणाचा प्रभाव पडला. कृषीप्रधान अर्थव्यवस्थेचे रुपांतर औद्योगिक अर्थव्यवस्थेत आणि कृषीचे निर्वाहपर स्वरुप बदलून व्यापारी स्वरुप येण्यासाठी कृषी रचनेत बदल करणे आवश्यक आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्टे :-

- १) मराठवाड्यातील कृषी विकासाचा अभ्यास करणे.
- २) मराठवाड्यातील कृषी रचनेतील बदलाचा अभ्यास करणे.
- ३) मराठवाड्यातील कृषी क्षेत्रातील उत्पादकतेचा अभ्यास करणे.

तक्ता १ :- मराठवाड्यातील जिल्हावार स्थुल पिकाखालील, निव्वळ पेरणी खालील आणि दुसोटा क्षेत्राचा ताळेबंद

जिल्हे	स्थुल पिकाखालील क्षेत्र		निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्र		दुसोटा क्षेत्र	
	२०००-०१	२०१०-११	२०००-०१	२०१०-११	२०००-०१	२०१०-११
औरंगाबाद	१६.३	१५	१५.१	१५.८	१९.३	१२.४
जालना	११.७	१२.८	१२.९	१३.५	८.८	१०.९
परभणी	१३	१५.४	१०.७	११.३	१९.४	३३.५
हिंगोली	८	८.९	७.१	८.७	१०.७	१०.६
नांदेड	१३.१	१४.६	१५.३	१५.८	६.७	१०.५
उस्मानाबाद	१४.७	१२.५	१०.७	१३.३	१४.८	१०.५
बीड	१४.७	३.९	१६.७	८.१	९.३	२.४
लातूर	११.४	१३.९	११.५	१३.४	११	९
मराठवाडा	६३०.२१	५७२०९.३६	४६१.१४	४५२८२.९६	१६९.०१	११०४२.४३

संदर्भ : अर्थ व सांख्यिकी संचलनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई. २०१०-११

१) स्थुल पिकाखालील क्षेत्र :-

मराठवाड्यात सन २००१-२०११ पर्यंत स्थुल पिकाखालील क्षेत्रात औरंगाबाद, उस्मानाबाद व बीड जिल्ह्यात घट झाली. तर जालना, परभणी, हिंगोली, नांदेड व लातूर जिल्ह्यात वाढ झाल्याचे दिसून येते. एकूणच मराठवाड्यात स्थुल पिकाखालील क्षेत्रात ६३०.२१ हेक्टरवरून ५७२०९.३६ हेक्टर एवढे झाले.

२) निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्र :-

मराठवाड्यात बीड जिल्ह्यात निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्रात घट झाली. तर इतर सर्व जिल्ह्यात वाढ झाल्याचे स्पष्ट होते. एकूणच मराठवाड्यात निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्रात ४६१.१४ हेक्टरवरून ४५२८२.९६ हेक्टर पर्यंत झाले.

३) दुसोटा क्षेत्र :-

मराठवाड्यात दुसोटा क्षेत्रामध्ये सन २००१ च्या तुलनेत २०१०-११ मध्ये औरंगाबाद, हिंगोली, उस्मानाबाद, बीड व लातूर जिल्ह्यात घट झाली. तर जालना, परभणी, नांदेड जिल्ह्यात वाढ झाली आहे. दुसोटा क्षेत्र १६९.०१ हेक्टर वरून ११०४२.४३ हेक्टर इतके झाले.

तक्ता २:- मराठवाड्यातील जमिन उपयोजन

विवरण	१९८०-८१	२०१०-११	गो.बदल
निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्र	६०.२४	४५२.९२	६५१.८७
ओसाड जमिन मशागतिस अयोग्य	११.३१	२७.११	१३९.७
जंगलव्याप्त क्षेत्र	२२.९८	२५.०८	९.१५
लागवडीसाठी उपयोगी नसलेली जमिन	२६.५२	१९.१६	-२७.७५
कुरणाखालील क्षेत्र	३०.४६	५१.७८	७०
किरकोळ झाडे झुडपाखालील कुरणे	५.२६	१३.५९	१५८.५
मशागत योग्य पडीत जमिन	२४.१७	६६.१७	१७३.८
चालू पडीत जमिन	४०.३२	३४.२९	-१४.९५
इतर पडीत जमिन	२३.६	३६.३६	-३०.६५
एकूण भौगोलीक क्षेत्र	७९.४	६४७.२८	-

संदर्भ :- अर्थ सांख्यिकीय संचलनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई १९८०-८१ ते २०१०-११

वरील तक्त्यावरून असे स्पष्ट होते की, मराठवाड्यातील सन १९८०-८१ ते २०१०-११ या कालावधीत सर्वात जास्त निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्रात शेकडा साडे सहा पट वाढ झाली आहे. ही वाढ ६५१.८७ प्रतिशत इतकी आहे. एकूणच मराठवाड्यातील मशागत योग्य पडीत जमिन, किरकोळ

झाडे झुडपाखालील कुरणाच्या क्षेत्रात, ओसाड जमिन मशागतीस अयोग्य क्षेत्र, यामध्ये वाढ झाली आहे. तर इतर पडीत जमिन, लागवडीसाठी उपयोगी नसलेली जमिन, चालू पडीत जमिनीच्या क्षेत्रात घट झाली आहे. एकूण भौगोलीक क्षेत्र ७९.४० हेक्टरवरून ६४७.२८ हेक्टर एवढे झाले.

तक्ता २:- मराठवाड्यातील प्रमुख पिकाची उत्पादकता

विवरण	१९८०-८१	२०१०-११	शे.बदल
निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्र	६०.२४	४५२.९२	६५१.८७
ओसाड जमिन मशागतीस अयोग्य	११.३१	२७.११	१३९.७
जंगलव्याप्त क्षेत्र	२२.९८	२५.०८	९.१५
लागवडीसाठी उपयोगी नसलेली जमिन	२६.५२	१९.१६	-२७.७५
कुरणाखालील क्षेत्र	३०.४६	५१.७८	७०
किरकोळ झाडे झुडपाखालील कुरणे	५.२६	१३.५९	१५८.५
मशागत योग्य पडीत जमिन	२४.१७	६६.१७	१७३.८
चालू पडीत जमिन	४०.३२	३४.२९	-१४.९५
इतर पडीत जमिन	२३.६	१६.३६	-३०.६५
एकूण भौगोलीक क्षेत्र	७९.४	६४७.२८	-

संदर्भ :- अर्थ सांख्यिकीय संचलनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई १९८०-८१ ते २०१०-११

मराठवाड्यातील कृषिक्षेत्रातील प्रमुख पिकाच्या उत्पादकतेतून असे स्पष्ट होते की, सन १९८०-८१ ते २०१०-११ या कालावधीत एकूण तृणधान्यांच्या उत्पादकतेत तांदूळ, गहू, खरीप ज्वारी, रब्बी ज्वारी, एकूण ज्वारी, बाजरी, मक्का, या प्रमुख पिकाचा समावेश असतो. त्यात ३१९८९.३६ कि.ग्रॅ. वरून १४०२८ कि.ग्रॅ. पर्यंत -५६.१६ प्रतिशत शेकडा घट झाली. एकूण कडधान्य या पिकाच्या उत्पादकतेत ५१४०.६१ कि.ग्रॅ.वरून ६१६९.९६ कि.ग्रॅ.पर्यंत २०.१ शेकडा प्रतिशत इतकी वाढ झाली. एकूण नगदी पिकाच्या उत्पादकतेत ३५८६.५२ कि.ग्रॅ.वरून ८०८ कि.ग्रॅ.पर्यंत -७७.४७ प्रतिशत शेकडा घट झाली. एकूण तेलबीया या पिकाच्या उत्पादकतेत ११२४६.६८ कि.ग्रॅ. वरून २६५२ कि.ग्रॅ. पर्यंत -७६.४२ प्रतिशत शेकडा घट झाली.

निष्कर्ष :-

मराठवाड्यातील कृषी क्षेत्रातील पिकरचनेत बदल झाला. यामुळे झालेला बदल कृषी विकासाला पुरक ठरत नाही. मराठवाड्यातील कृषी क्षेत्रातील प्रमुख पिकाच्या उत्पादकतेत झालेली घट ही विकासाच्या दृष्टीने कमी पडत आहे.

शिफारशी :-

- १) शेतकऱ्याचा कृषीमालाला हमीभाव देणे व उपजाऊ व संशोधित बि-बियाणे कमी किमतीत उपलब्ध करून देणे.
- २) कमी किमतीच्या मूल्याच्या वस्तु जास्त किमतीच्या मूल्याच्या वस्तुकडे शेतकऱ्यांना नेण्याचा कल वाढविला पाहिजे.
- ३) नगदी पिके व एकूण तेल बीया या पिकाच्या वस्तुच्या पिकाला हमीभाव देणे
- ४) तृणधान्य व कडधान्य पिकाच्या उत्पादकता वाढविण्यास सरकारने प्रोत्साहनपर बक्षीस व अनुदान देणे.

संदर्भ सूची :-

१. अर्थ व सांख्यिकी संचलनालय महाराष्ट्र शासन मुंबई-२०१०-११
२. जिल्हा आर्थिक व सामाजिक समालोचन अहवाल सन १९८०-८१ ते २०१०-११
३. District wise agricultural data base for Maharashtra १९६०-६१ to १९९७-९८ part -II EPW research foundation.

S.P. Mahavidyalaya, Bhoom
PRINCIPAL
S.P. Mahavidyalaya, Bhoom
Dist. Osmanabad